

УДК 911.3

ІЩУК С. І., ГЛАДКИЙ О. В.

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ КИЄВА ТА СТОЛИЦЬ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

На сучасному етапі розвитку суспільства, міста виступають ключовими формами розселення населення і територіального зосередження різних видів діяльності людей. Вони концентрують у вигіршних ділянках суспільно-географічного простору основну кількість людей і ресурсів, а також головні господарські потужності країни і відрізняються модульною і різноманітною функціональною структурою та складною територіальною організацією простору.

Одними із найбільш складних та суперечливих серед них є столичні міста. Їх середовище відрізняється підвищеною складністю формування та розвитку суспільно-географічних процесів, значною долею міжнародної орієнтованості, репрезентативності, піонерності і прогресовизначальності. В столицях кожна галузь господарства отримує ряд додаткових переваг розвитку, в результаті чого відбувається значна концентрація різних видів людської діяльності та ускладнення територіальної структури міста. Саме тому, дослідження територіальної структури столичних міст, виявлення її особливостей та розробка управлінських рішень щодо оптимізації набуває у наш час особливої актуальності.

Дослідження територіальної структури столичних міст проводились як вітчизняними так і зарубіжними вченими. Зокрема, теоретичні аспекти питання висвітлено в працях Г. М. Лаппо, Ю. І. Пітюренка, Б. Б. Родомана, Г. Кларка, М. П. Фельдмана та М. С. Гертлера, землевпорядні та районно-планувальні – в роботах О. І. Драпиковського та І. Б. Іванової. Аналізу власне територіальної структури східноєвропейських столиць присвячені праці М. О. Слуки. Однак, порівняльна характеристика Києва та столиць Східної Європи з метою дослідження їх територіального розвитку ще не проводилась.

Метою даної роботи є порівняльний аналіз особливостей формування територіальної структури Києва та провідних столиць Східної Європи для

виявлення основних диспропорцій розвитку та розробки ефективних рішень щодо їх подолання. Конкретними завданнями роботи є дослідження особливостей системи землекористування Києва та столиць Східної Європи, аналіз їх територіальної структури та просторової композиції, а також пошук рішень щодо оптимізації територіального розвитку.

Столиці Східної Європи сформувались та розвиваються у порівняно однакових природних та історичних умовах. Всі вони (окрім Бухаресту) належать до історичних міст, які виникли у 1-10 ст. нашої ери (а Братислава – у 2 ст. до н.е.), та вперше отримали столичний статус досить давно. У процесі свого розвитку вони зазнавали істотних перебудов та руйнацій, деякі з них тимчасово втрачали столичне значення, однак згодом саме за цими містами закріпились функції політико-адміністративних, духовно-релігійних, культурно-історичних та громадських центрів східноєвропейських націй.

Територіальна близькість цих міст, спільність передумов і факторів зумовила формування в них подібної територіальної структури [8]. Однак, кожна із східноєвропейських столиць має ряд специфічних рис, зумовлених різними підходами щодо її розвитку та територіальної організації.

Провідне місце серед столиць Східної Європи за своєю площею (82,7 тис. га) займає Київ (табл. 1). Він характеризується однією із найрозвиненіших

Таблиця 1.

Території різних столичних систем країн Східної Європи, км² [2;6]

В межах	Белград	Будапешт	Бухарест	Варшава	Прага	Софія	Київ
Столичного регіону	3222	6929 ¹	-	-	11490 ²	-	-
Столичної агломерації	1317	1673	1521	3788	3800	1194	12300
Столичного міста	360 ³	525	605	485	496	258 ³	827,22

територіальних структур, яка представлена п'ятьма функціональними поясами в межах міста і двома периферійними – в агломераційних поселеннях [2]. До його рівня наближаються лише Будапешт та Бухарест. Варшава, Прага, Белград майже вдвічі менші за нашу столицю, а найменшим за територією містом серед східноєвропейських столиць, що включені в дослідження, є Софія. Київ має також найбільш розвинену систему взаємозв'язків із периферійною зоною, що сформувалась у вигляді потужної моноцентричної господарської агломерації. За рівнем розвитку агломераційних територій серед столиць Східної Європи до показників Києва наближається лише Будапешт, однак у цьому місті існують досить значні обмеження на будівництво і територіальний розвиток, внаслідок чого його подальше зростання значно ускладнюється.

Однак, в системі землекористування Києва помітні дуже істотні відмінності від своїх сусідів. Перш за все, це стосується частки земель під забудовою. В нашій столиці вони складають понад 43% від загальної території

¹ У межах мед'є Пешт

² у межах Середньочеської області

³ Площа міської забудови

міста (табл. 2). Жодна із східноєвропейських столиць не має таких надмірно

Таблиця 2.

Структура землекористування в Києві та в столицях держав Східної Європи
на 2000 р., % [3; 6]

Вид землекористування	Будапешт	Бухарест	Варшава	Прага	Київ
Сільськогосподарські землі, всього	31,3	53,9	30,4	44,4	4,1
у т.ч. рілля	17,3	47,2	23,2	30,9	0,09
города та сади	8,5	2,9	2,1	11,4	1,38
виноградники	2,2	0,8	0	0	0
луки та пасовища	3,3	2,7	5,0	2,1	1,58
Площі лісового господарства	9,1	8,4	8,8	5,9	43,7
Водойми	3,4	2,8	3,2	2,1	7,8
Площі під забудовою	37,0	34,9 ⁴	41,3	38,0	43,2 ⁴
Транспортні комунікації	14,0	-	12,3	9,6	-
Інші землі	5,2	0	4,0	0	1,2
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100

високих показників. У Варшаві та Празі, що є лідерами в Східній Європі за рівнем забудови, під її потреби виділено лише відповідно 41,3% та 38%. Проте, це пояснюється порівняно незначною загальною площею цих міст. Інші столиці, які замають досить значні території, як і місто Київ, утримують набагато менші площі під забудовою.

Це зайвий раз говорить про те, що в Києві відчувається дефіцит внутриміського незабудованого простору, який би виконував містообслуговуюче призначення. Такі території можуть слугувати для розвитку міських садів та парків, для розміщення спортивних споруд, дитячих майданчиків, земель для відпочинку тощо.

На другому місці за показниками використання міських земель в Києві є лісове господарство. До нього належать значні площі лісопаркового поясу (40,5 тис. га), а також міські парки та лісопарки. Слід зазначити, що жодна із столиць Східної Європи не має такої кількості зелених насаджень. Однак, в їх межах ці території замінюються землями сільськогосподарського призначення. Так, в Бухаресті вони складають понад половину всієї території міста, у Празі – 44%, у Будапешті та Варшаві – понад 30%. Значне місце серед них посідає рілля, сади і города. Проте, ці землі вже давно не використовуються за призначенням. Вони лише знаходяться в запасі для подальшого територіального розвитку столиці.

Лісові масиви Києва, які були покликані виконувати природоохоронну та санітарно-захисну функцію, згодом перетворились на істотний стримуючий фактор у розвитку міста. Через встановлення чітких кордонів і обмеженість варіантів подальшого планомірного розвитку, наша столиця вже досить тривалий

⁴ Включаючи землі під транспортними комунікаціями

час залишається у своїх офіційних межах (що не змінювались із 80-х років). Внаслідок цього, Київ досяг фактично граничного порогу свого розвитку і потребує прийняття негайних зважених рішень щодо виходу за межі лісопаркової зони [1].

За питомою вагою земель під транспортними комунікаціями та системами зв'язку Київ займає останнє місце серед східноєвропейських столиць (2,5%). Це дуже низький відсоток, особливо порівняно із Будапештом (14%) та Бухарестом (12%), які мають дуже розгалужену систему автошляхів, декілька повністю сформованих кільцевих магістралей та надійну мережу комунікацій із агломерованими територіями (рис. 1).

В нашій столиці відчувається гострий дефіцит швидких та надійних шляхів сполучення. Більшість з них постійно перевантажені, особливо у годину „пік”. Значною проблемою для Києва стала розірваність транспортних систем лівого і правого берегів. І хоча ця ж сама проблема стосується Будапешту, Бухаресту та Братислави (щоправда, останнє місто лише нещодавно перейшло на лівий берег Дунаю), однак в Києві вона постає особливо гостро.

Отже, розглянувши особливості землекористування, перейдемо до аналізу власне територіальної структури окремих столиць Східної Європи [5]. Варшава розташована на берегах р. Вісла, яка поділяє її на дві нерівні за своїм значенням частини (рис 1). Основна частина міста лежить на високому лівому березі, витягнувшись з півночі на південь від старого міста і Королівського Замку в сторону Лазенок, і, розширюючись на заході, утворює історичний центр, так зване Середмєстя. До нього належать Stare Miasto, Nowe Miasto, Mariensztat, які мають дуже щільну забудову, багато прямих вуличок і провулків. В центрі Варшави знаходиться Ринкова Площа, архітектурний ансамбль якої зберігся із стародавніх часів. Навколо історичного центру Варшави виникали передмістя, що згодом перетворились в адміністративні райони: Muranów, Mińsk, Żoliborz, Praga (на лівому березі) та Żelazna Brama і Powiśle (на правому) [9].

Через Віслу перекинуто 7 мостів, всі вони знаходяться в центрі. Взагалі, саме в центральній частині знаходяться всі історичні пам'ятки Варшави та органи державної влади. Тут розташовано Королівський Палац, собор Св. Яна, костюл Св. Хреста, церква Єзуїтів та ін. Нові райони Варшави розкинулись по обидва береги Вісли, проте переважно на правому. Тут, в Praga Południowa знаходиться майже 40% всіх зелених масивів Варшави, які розташовані невеликими ділянками в серединному поясі міста [7].

Промисловість компактно розміщена на периферії в районі Targówek Fabryczny біля відцентрових транспортних магістралей та навколо залізничного кільця серединного поясу. З Варшави виходить біля 7 радіальних автошляхів. Однак, кільцеві магістралі не отримали широкого розвитку: друге та третє замикаюче кільце остаточно не завершені.

Слід відзначити значні переваги розвитку Варшави. Вона розміщена дуже компактно, в її межах є території для подальшого розвитку, зелені масиви максимально наближені до місць масового проживання людей та оптимально функціонує система транспорту. Недоліками розвитку міста є те, що його історичний центр було майже повністю зруйновано під час Другої світової війни, отже про стародавність міста говорять лише окремі пам'ятки історії, що поодинокі вкраплені в сучасне архітектурне оформлення міста.

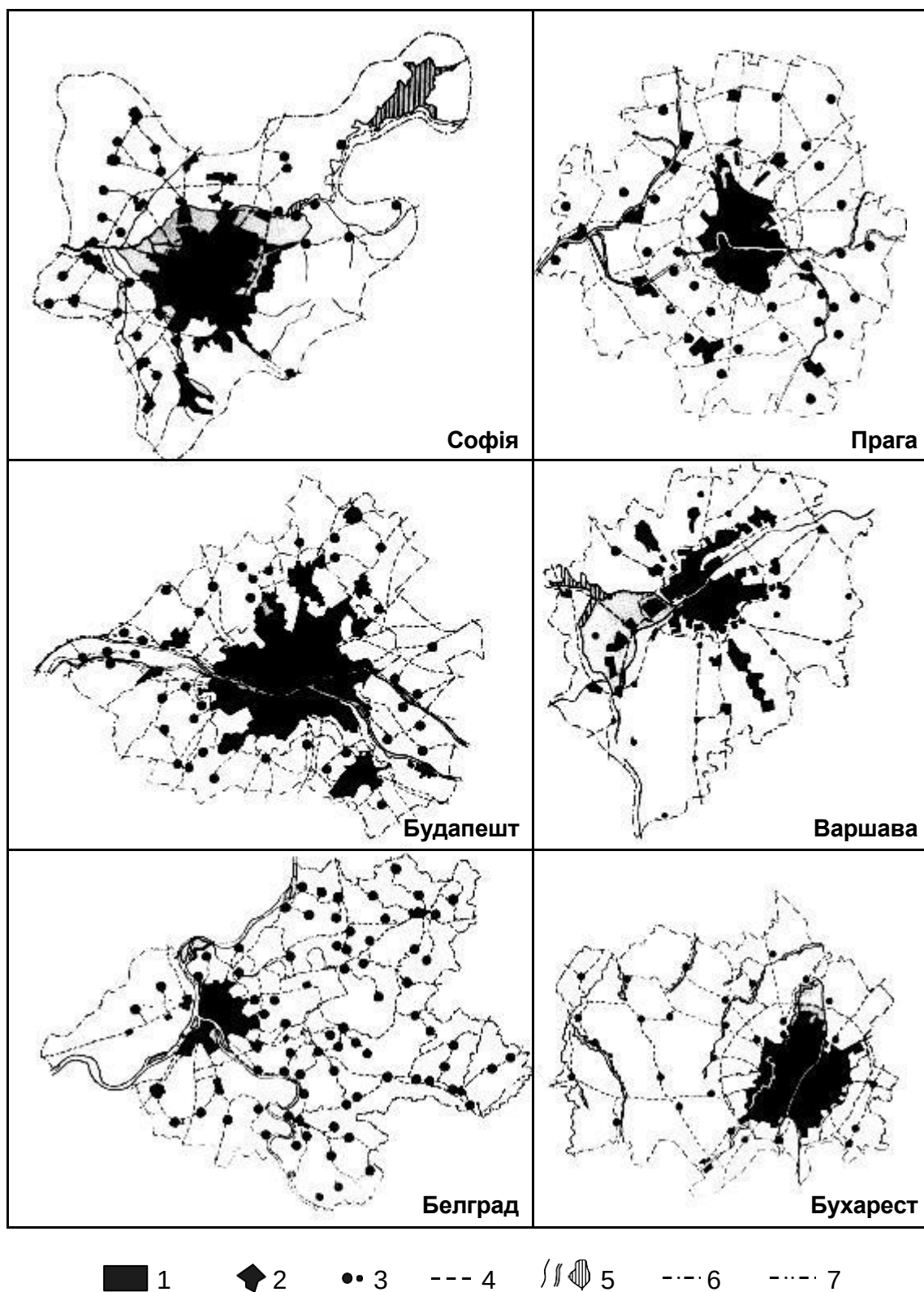

Рис. 1. Територіальна структура провідних столиць Східної Європи.
1 – міська забудова; населені пункти, людністю 2 - понад 25 тис. чол., 3 – менше за 25 тис. чол.; 4 – головні автомагістралі; 5 – водні поверхні; офіційні межі 6 – агломерацій (столичного регіону у Белграді), 7 – міської межі.

Столиця Чехії Прага належить до стародавніх міст, багатих на історичні пам'ятки та культурну спадщину. Виникнувши на початку 10 століття на березі р. Влтава, воно швидко набуло столичного статусу та стало символом об'єднання земель Чехії і Моравії. Обидва береги Влтави з'єднуються 15 мостами в центрі міста, де розташовані історичні квартали: Stare Město, Nove Město, Josefov, Hradčany та Malá Strana. В центрі знаходиться Празький Град, собор Св. Віта, базиліка Св. Йіржі, ротонда Св. Мартіна та Карлов Міст, з унікальними інкрустаціями та скульптурами [7].

В центральному поясі Праги знаходяться органи державної влади, музеї, бібліотеки, заклади культури та відпочинку. Це Vinohrady, Vyšehrad, Smichov, Košíře, Dejvice, Bubeneč, Troja, Libeň, Holešovice, Žižkov, Karlín. Завдяки комплексному розвитку лівого і правого берегів міста та системи комунікацій між ними, в Празі сформувалась достатньо органічна та збалансована територіальна структура центральної зони, в якій всі елементи міського середовища поєднані між собою і доповнюють одне одного, як у функціональному, так і в архітектурному відношенні. Історичний центр компактно розмістився на обох берегах, залишивши за лівою частиною – адміністративні та історичні функції, а за правою – наукові, освітні та культурно-рекреаційні [10].

В Празі розміщені значні ділянки зелених масивів, особливо в центрі міста і навколо нього: Stromovka, Cetenské Sady та ін. Периферійна частина, окрім звичайних кварталів сельбищної забудови, має багато вкраплень садів, парків та сільськогосподарських земель. Це не тільки покращує екологічну ситуацію в житловий районах, але також сприяє подальшому територіальному зростанню міста.

Виробництво компактно винесено у окремий район. Там знаходяться машинобудівні заводи, підприємства легкої та харчової промисловості. Таким чином, суттєвими перевагами Праги є те, що місто не зазнало сегрегації річковою системою, як це буває із багатьма населеними пунктами, а також органічно поєднало на своїй території зелені і сельбищні зони. Недоліком просторової композиції Праги є надмірна забудова правобережжя. Його райони значно віддалені від центра, хоча це частково й компенсується високим рівнем розвитку транспортних мереж.

Град Софія являє собою глибоко концентровану, високо централізовану систему. В його основі лежить майже геометрично правильна сітка радіальних магістралей, які в різні сторони виходять з єдиного центру – площі 9 вересня. Вона взята в кільце декількох шосейних доріг, які оточують місто від центру до околиці, поступово збільшуючи свій радіус. Софія, на відміну від всіх своїх сусідів, знаходиться далеко від річок та інших водних об'єктів. Найближчі річка Іспр розташована в декількох кілометрах від межі міста [11].

В центрі міста біля головної площі та біля площі Св. Олександра знаходиться маса пам'яток історії і культури, музеїв та церков. Там же сконцентровані органи влади, заклади освіти і культури, трохи подаль від них знаходяться розпорошені по території середнього поясу промислові підприємства. Периферійні райони міста виконують переважно сельбищну функцію і представлені кварталами багатоповерхової забудови. Зелених насаджень в місті мало, немає лісопаркового поясу. Окремі парки і сквери знаходяться лише в центрі: Гео Милев, на Свободата, Южен парк, Кирил и Методи, Ловен Парк, Олександр Боримечков. На околицях міста знаходиться

лише один великий парк Витоша [7].

Отже, територіальна структура Софії має багато нераціональних елементів. У місті надмірно розвинений центр, на якому замикаються всі транспортні шляхи і комунікації та майже нерозвинута периферія. Система розселення має надмірну концентрацію жителів на периферії міста з низьким рівнем благоустрою та недостатньою кількістю робочих місць. Це значно ускладнює розвиток Софії і гальмує формування у неї столичних і міжнародних функцій.

Подібно до Софії розвиваються ще дві столиці Східної Європи – Белград та Бухарест. У їх територіальній системі всі зв'язки замкнені на загальноміському центрі, який відіграє провідну роль у формуванні столичних функцій та господарського комплексу цих міст. Це значно ускладнює розвиток периферійних територій, які більшою мірою залишаються монофункціональними. Белград в свою чергу додатково розділений р. Дунай та його притокою Сава на три різні за функціональною структурою частини. У першій з них, на правому березі Сави розташовано історичний центр Белграду зі всіма атрибутами столичного міста. Однак дві інші частини фактично виконують лише сельбищну функцію, яка перемежується із промисловою забудовою. Зв'язки різних частин Белграду дуже ускладнені через відсутність надійних та швидкісних внутриміських комунікацій.

Будапешт за своєю територіальною структурою є найбільш високорозвиненим містом серед столиць Східної Європи. Маючи найбільшу серед них територію, це місто характеризується дуже чітким розподілом на правобережну та лівобережну частини, зв'язок між якими досить ускладнений. Центр Будапешту складається з високого узбережжя (Буда), надрічкової тераси (Обуда) і низинної лівобережної платформи (Пешт). В Буді та Обуді розташовані історичні споруди міста, пам'ятки історії (рибацьке селище, давньоримське поселення Аквініум, середньовічні церкви та собори) та архітектури. Там же функціонують органи державної влади, провідні заклади освіти, центри розваг і торгівлі. На лівому березі розміщуються переважно квартали житлової забудови, промислова та соціальна функції розвинені недостатньо. На Дунаї в межах міста на острові Magrit-sziget знаходиться парк Gellert-hegy, в межах якого розташовано загальноміську рекреаційну зону [7].

В Будапешті мало лісових масивів, немає лісопаркового поясу. Промислові підприємства розташовані некомпактно. Осередки індустріальної забудови можна зустріти майже на всій території правобережжя, а на лівому березі вони майже відсутні.

Отже, в Будапешті сформувалась нераціональна територіальна структура. Його лівий берег, де проживає більше половини населення міста, майже не утримує в собі високорозвинених галузей господарства столичного профілю. Правий берег виконує переважну більшість господарських і соціальних функцій, які сконцентровані в історичному ядрі, внаслідок чого в місті значно активізуються маятникові міграції.

Місто Київ характеризується специфічною територіальною структурою, яка за своїм характером подібна до Будапештської. В історичному ядрі міста переважний розвиток отримали політико-адміністративні, управлінські та дипломатичні функції загальнодержавного та міжнародного значення, сформувався релігійний, культурний, освітній, науковий, туристичний, громадський і діловий центр, розміщені пам'ятки історії і архітектури, заклади

культури і мистецтва європейського рівня [2; 4].

Центр Києва виступає основою розвитку міста, визначає його столичність, репрезентативність, прогресивність та участь у міжнародних зв'язках. Як додаткові розвиваються промислові і сельбищні функції. В ядрі значного розвитку набули міжнародні урядові, дипломатичні та представницькі функції, розміщені посольства і консульства, осередки політичних, економічних та наукових організацій.

Рис 2. Територіальна структура м. Києва

Серед науково-освітніх закладів, в історичному ядрі поширені переважно академічні інститути гуманітарного профілю, проектні організації, інформаційні та архівні центри. Сформована мережа епізодичних і унікальних торгових підприємств доповнюється закладами періодичного і повсякденного попиту. В історичному ядрі представлені всі види міського транспорту, що забезпечує з одного боку високу доступність центру, а з іншого – ускладнює рух і призводить до перевантаження і забруднення.

Історичне ядро продовжує утримувати невластиві для нього промислові, транспортні та науково-прикладні функції. У ньому склалась надмірна концентрація різних видів людської діяльності, що значно ускладнює планомірний розвиток міста, сприяє поширенню маятникових міграцій, а також призводить до значного дисбалансу соціально-економічного розвитку, порівняно із периферійними територіями.

Центральний і серединний пояси Києва характеризуються менш інтегрованою та модульною структурою, ніж історичний центр міста. У них розміщені ті заклади освіти, науки, торгівлі, туризму та культури, що були витіснені з ядра і виконують перш за все загальноміські функції. В цих зонах підвищується питома вага спеціалізованих вищих та середніх-спеціальних навчальних закладів, розміщуються осередки наукового комплексу. Промислове виробництво посилюється галузями точного машинобудування, легкої і харчової промисловості. На схилах Дніпра та на островах істотного значення набувають рекреаційно-туристичні функції, формується індустрія розваг та водного відпочинку. В транспортній системі відчувається ускладнений зв'язок лівобережжя і правобережжя.

Ці пояси характеризуються наявністю низки проблем, серед яких недостатній благоустрій житлового фонду, низькі показники функціонування міського транспорту, а також екологічні проблеми внаслідок розірваності індустріальних територій.

Периферійний пояс Києва характеризується найнижчими показниками сформованості територіальної структури. У його межах переважають квартали житлової забудови, до яких лише в окремих випадках вклинюються декілька промислових вузлів (Троєщинський, Дарницький тощо).

Розселенська функція поясу, поряд із комунально-побутовою та освітньою сферою, є домінуючою. Кількість промислових підприємств обмежена, вони компактно розміщені у декількох ядрах і головним чином представлені галузями енергетики, машинобудування, хімічної і хіміко-фармацевтичної промисловості. Значного розвитку набули заклади обслуговування населення, переважно повсякденного і періодичного профілю, а також спеціалізованих медичних послуг. Гострою залишається транспортна і екологічна проблема.

Лісопарковий пояс із вкрапленням сельбищно-виробничих утворень характеризується низьким рівнем господарського освоєння і щільності населення. В поясі поширені природні ландшафти санітарно-захисного характеру, отримали розвиток рекреаційні та природоохоронні види діяльності (Пуща-Водиця, Конча-Заспа та ін.). Населення Києва тісно пов'язано з територією поясу рекреаційними зв'язками. Щільність сельбищної і індустріальної забудови обмежена санітарними нормами.

Таким чином, проблеми формування територіальної структури Києва є типовими для переважної більшості столиць Східної Європи. До них можна віднести обмеженість ресурсів подальшого поширення міської забудови, нерівномірність розподілу функціонального навантаження, значна просторова розірваність між місцями проживання людей і місцями прикладання праці, низький рівень розвитку соціального комплексу периферійних територій, ускладненість комунікацій та трудових міграцій, екологічні проблеми. Для їх вирішення слід розробити ефективні стратегії збалансованого соціально-економічного розвитку столичних територіальних систем з використанням передового досвіду європейських держав. Вивчення цього досвіду, а також дослідження особливостей його застосування в умовах сучасної України є основою для подальших досліджень в цій галузі.

1. Гладкий О. В. Історико-географічні аспекти розвитку Київської агломерації // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Сер. Географія. – 2002. – № 48. – С. 57-60.
2. Гладкий О. В. Територіальна організація і комплексно-пропорційний розвиток київської

господарської агломерації. Дис. к-та геогр. наук: 11.00.02 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 255 с. 3. Драпиковский А. И., Иванова И. Б. Оценка земельных участков. – Бишкек: Ега-Басма, 2003. – 288 с. 4. Київ, як екологічна система: природа – людина – виробництво – екологія. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2001. – 259 с. 5. Знаменитые города и столицы мира (Справочник). – Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. – 512 с. 6. Слука Н. А. Экономико-географический проблемы столичных городов стран Восточной Европы: Учеб. Пособие. – М.: Изд-во МГУ, 1994. – 116 с. 7. Страны и народы. Науч.-попул. геогр.-этногр. изд. в 20-ти т. Зарубежная Европа. Восточная Европа / Редкол. В. П. Максаковский (отв. ред.), Ю. В. Иванова и др. – М.: Мысль, 1980. – 349 с. 8. Gordon L. Clark, Maryann P. Feldman, Meric S. Gertler The Oxford Handbook of Economic Geography. – New York, Oxford University Press, 2002. – 742 p. 9. Rocznik statystyczny Wojewodztw. Statistical Yearbook of Regions Poland. –2000. – GUS, Warszawa. 10. Statistická Ročenka 2000. Numeri Pragenses. – Český statistický úřad, 2000. – 297 p. 11. Statistical Yearbook of Bulgaria. – Sofia, 2000.

The peculiarities of territorial structure's formation in Kiev and other Eastern Europe's capitals are disclosed. The common disproportions in their development are highlighted. The general directions of existing problem solving are proposed.